

Monstra a zázraky

1. Zvláštní úkazy a zázraky

Klasický svět byl velmi vnímavý k zázrakům či *divům*, ve kterých spatřoval znamení hrozících neštěstí. Byly to neobvyklé události jako krvavé deště, znepokojivé příhody, plameny na obloze, abnormální porody, děti dvojího pohlaví, jak je zřejmé v *Knize zvláštních úkazů Iulia Obsequenta* (jenž ve 4. století po Kr. zaznamenal všechny zázračné události, ke kterým v Římě došlo v předchozích stoletích).

Pravděpodobně právě na základě zkušenosti s těmito neobvyklými jevy **Platón** vymyslel postavu prvotního androgyna a částečně též zkušenosti vděčí za svůj vznik mnoho zrůd údajně obývajících africké a asijské země, o nichž existovaly skrovné a nepřesné zprávy. Ostatně kdo se do oněch zemí vydal, skutečně tam viděl hrochy, slony nebo žirafy – a už v knize **Jób** se vyskytuje cosi, co pravděpodobně bylo krokodýlem, do tradice však přešlo jako livjatan (leviatan). O divech Indie psal ve 4. století př. Kr. Ktésiás z Knidu; jeho dílo se ztratilo, avšak nevidanými tvory oplývá Pliniův *Přírodopis* (1. století po Kr.), který poté inspiroval bezpočet souhrnných příruček. Ve 2. století po Kr. Lúkiános ze Samosaty, jen aby zesměšnil tradiční důvěřivost, uvedl ve svých *Pravdivých příbězích* na scénu okřídlené koně, ptáky s křídly z listů lociky, mínótaury a blechy zvící dvanácti slonů. A podívejme se, jak v **Alexandreidě** (napsané latinsky ve 12. století, vycházející však z pramenů z doby Pseudo-Kallisthenovy, tj. ze 3. století po Kr.) musel makedonský dobyvatel čelit hrůzostrašným plemenům.

Ulisse Aldrovandi,
Monstrorum Historia, VI,
1642

Leviatan

Jób 41, 1–15, 17–23

Není odváživce, který by ho dráždil.
Kdo potom obstojí přede mnou?
Kdo mi napřed něco dal, abych mu to splatil?
Pod celým nebem všechno je mé.
Nemohu mlčet o jeho údech,
nemluvit o jeho bohatýrské síle
a jeho výborné stavbě těla.
Kdo odkryl jeho oděv
a přistoupil k němu s udidly dvojitými?
Kdo otevřel vrata jeho tlamy?
Strach jde z jeho zubů.
Jeho hřbet je jako řady štítů
těsně uzavřených pod pečeti,
dotýkají se jedny druhých,
vitr mezi ně nevnikne;
jeden přiléhá k druhému,
jsou pevně sevřeny, nelze je oddělit.
Jeho kýčáním se rozžehává světlo,
jeho oči jsou jak řasy jitřenky,
z úst mu vycházejí pochodně,
unikají ohnivé jiskry,
z nozder mu vystupuje kouř
jak z hrnce nad ohněm z rákosí rozdmýchaným,
jeho dech rozžhává uhlí,
z tlamy mu šlehá plamen,
v jeho šíji dříme síla,
před ním se každý zkroušeně chvěje,
laloky mu přiléhají k tělu
jak ulité, netřesou se,
jeho srdce je slité, tvrdé jako kámen,
slité jako spodní žernov.
[...]

... meč, jenž by ho zasáhl, tu ránu nevydrží,
ani kopí, vržená střela či hrot šípu.
Železo má za slámu,
bronz za trouchnivé dřevo,
šíp z luku ho nezažene na útěk,
kameny z praku se před ním mění v stébla slámy,
kyj má jen za slaměné stéblo,
posmívá se, když přiletí chvějící se oštěp.
Vespod má ostny podobné střepům,
vleče se blátem jako smyk na obilí,
způsobuje, že to v hlubině vře jako v hrnci,
moře je pro něj jak kelímek na masti,
nechává za sebou světélkující dráhu,
až se zdá, že propastná tuň zšedivěla.
(Přel. Ekumenická komise pro Starý a Nový zákon)

Zem plodí četné metly

Aischylos (6. stol. př. Kr.)

Choéforoi, verše 585–592, první stasimon
Zem plodí četné děsivé metly: / obrovských netvo-
rů, / nepřátel smrtelníků, / plno je lúno hlubokého
moře. / Nahofé, mezi nebem a zemí, / plameny
brázdí pak povětrí a / každý tvor, jenž létá či se
plazí, / větrnou zná zuřivost bouří.

Androgyn

Platón (5.–4. stol. př. Kr.)

Symposion, 189d–191b

Za prvé bylo trojí pohlaví lidí, ne jako je nyní
dvoji, mužské a ženské, nýbrž k tomu ještě bylo
třetí, složené z těchto obou [...]; bylo totiž tehdy
jedno pohlaví androgynů, co do podoby i jména
složené z oběho pohlaví, mužského a ženského.
[...] Dále byl tvar každého člověka zcela válcovitý,
s oblími zády i boky; člověk měl čtyři ruce a právě
tolik i noh a dva obličejy na okrouhlém krku,
ve všem stejné; hlavu pak u těchto obou obličejů,
obrácených v čtyři strany, jednu a čtyři uši; dále
měl dvoji pohlavní ústrojí [...].

Byli hrozní svou mohutností a silou a zpučnou
měli mysl a odvážili se učiniti útok na bohy [...].
Konečně Zeus rozmysliv se pravil: „Zdá se mi,
že jsem našel prostředek, jak by lidé zůstali,
a přece odložili svou nevázanost, a to tak, že by
se stali slabšími. [...]“ Po této řeči rozkrajoval
lidi ve dvě, jako se rozkrajují oskeruše k naklá-
dání nebo jako se krájejí vejce vlasem; a koho
rozkrojil, kázal Apollónovi otočiti každému obličej
a zbylou polovici šije na stranu řezu, aby byl člověk
skromnější, dává se na své rozpúlení, a také
jinak všechno léčiti. A ten každému otáčel obličej,
a stahuje odevšad kůži na tu část těla, která se nyní
jmenuje břicho, jako se dělá se sdrhovacími vaky,
svazoval ji v jediný uzel, kterému říkájí pupek.
A četné vrásky většinou uhladil a také hruď upravil
[...]; jen něco málo jich nechal, ty, které jsou právě
na břiše kolem pupku, na památku toho, co se
kdysi dávno s člověkem stalo.

Když tedy původní těla byla rozřtata na dvě,
toužila každá polovice po své polovici, scházely se,
objímaly se rukama i spleťaly se k sobě vespolek,
toužíce spolu srůst, a při tom umíraly hladem
i jinými následky nečinnosti, poněvadž neměly
chuti k žádné práci jedna bez druhé. A kdykoli
některá z polovic zemřela a druhá zůstala naživu,
ta, která zůstala, hledala jinou polovici a k té se
přivíjela, ať našla polovici původní celé ženy [...].
ať muže; a tak hynuly.

(Přel. František Novotný)

Dílno z Volterry,
Pygmej a jeřáb,
detail kráteru,
4. století,
Florencie,
Museo Archeologico

Zázraky

Iulius Obsequens (4. stol.)

Kniha zvláštních úkazů

Bylo drženo devět dnů modliteb, neboť v Picenu
přšely kameny a na mnoha místech nebeské
ohně lehkým závanem spálily oděv několika osob.
Jupiterův chrám na Kapitlu byl zasažen bleskem.
V Umbrii byl nalezen asi dvanáctiletý hermafrodit
a na rozkaz haruspíků byl usmrčen. Galové, kteří
vstoupili do Itálie přes Alpy, byli zahánáni bez
boje [...]. Nepřetržité bouře poválily několik soch
na Kapitolu. [...] Na Jupiterově hostině se v dů-
sledku zemětřesení pohnuly hlavy bohů; upadla
mísa s tím, co bylo připraveno na Jupiterovu
počest. Myši ohlodaly olivy na stole [...].

V Lanuvii byla v noci na nebi spatřena pochodeň.

V Cassinu bylo mnoho staveb zničeno bleskem

a v noci bylo po několika hodinách vidět slunce.

V Teanu Sidicinu se narodilo dítě se čtyřma rukama

a stejným počtem nohou. Po očištění se tam vše
uklidnilo [...]. V Cerách se narodilo prase s lidský-
ma rukama a nohama a chlapci se čtyřma nohama
a čtyřma rukama. Ve Foru Ešinu vyšel z tlamy vola
plamen, ale nezranil ho [...].
Ve městě byla spatřena jedna *avis incendiaria*
a jeden výr. V kamenolomu jeden muž rozsápal
druhého... Mnoho tisíc osob bylo při povodni
zaplaveno vodou z Pádu a z Aretinského jezera.
Dvakrát přšelo mléko. V Nursii svobodná žena
porodila dvojčata: holčičku s neporušenými údý
a chlapečka s břichem v přední části otevřeným,
takže bylo vidět odkryté střevo, a bez otvoru
v zadní části; dítě zaplakalo a zemřelo.

Alexandr bojuje s divochy a zvířaty, ilustrace z: *Le livre et la vraye histoire du bon roy Alexandre*, Royal Ms. 20, B. XX, fol. 51, 15. století, Londýn, British Library

Příhody Alexandrový

Alexandreis, II, 33 (12. stol.)

Poté jsme dorazili do šedavé země, kde byli divoši podobní obrům, celí kulatí, mající ohnivé oči a vypadající jako lvi. S nimi tam byli ještě další tvorové zvaní Ochlití – ti nemají na celém těle jediný vlas, vysocí jsou čtyři lokte a širocí jako oštěp. Jakmile nás spatřili, rozběhli se k nám; zahaleni byli lvími kůžemi, byli tuze silní a vycvičení k boji beze zbraní. Zasazovali jsme jim rány, ale oni nám je vraceli holemi, a tak mnoho našich zabili. Báľ jsem se, že nás na hlavu porazí, i vydal jsem příkaz zapálit les, a jakmile ti nadmíru silní lidé viděli oheň, utekli, ještě předtím však zabili aspoň sto osmdesát našich vojáků.

Nazítí jsem rozhodl, že se vypravíme do jejich jeskyní, a tam jsme našli u vchodu přivázané šelmy podobné lvům, avšak mající tři oči. [...] Pak jsme se vydali dál a přišli jsme do země Jabkozrouť: tam přebýval člověk, jehož celé tělo pokrývala srst, byl obrovský a my jsme z něho měli strach. Prikázal jsem, aby ho zajali; byl chycen, ale dál si nás měřil divokým pohledem. Poručil jsem tedy, aby mu přivedli nahou ženu, a on jí popadl a chystal se do ní zahryznout; vojáci mu jí honem běželi vytrhnout, a on se jal povykovat svým jazykem. Na ten křik vylezli z močálu a vrhli se na nás další tvorové jeho druhu, byly jich tisíce, a naše vojsko čítalo čtyřicet tisíc mužů. Prikázal jsem proto, aby v močálu

založili oheň, a oni, když spatřili oheň, utekli. Tři z nich jsme chytli, po osm dnů však nevzali do úst a posléze zemřeli. Tito tvorové nemluví jako lidské bytosti, ale spíše štěkají jako psi.

2. Estetika nezměrného

Tyto i jiné zprávy podporovaly to, co bylo označeno za *hisperickou estetiku*.

Klasická latinská kultura odsoudila styl nazývaný „asijským“ (a později „africkým“), proti němuž stavěla vyváženost stylu „attického“. První z uvedených stylů považovali za „ošklivý“ také církevní otcové, jak dokládá tento výpad sv. Jeremjáše (*Adversus Iovinianum* I): „Nyní je tolik barských spisovatelů a tolik řečí zmatených v důsledku chybného stylu, že už nechápeme, ani kdo mluví, ani o čem mluví. Všechno se nafukuje a zase ochabuje jako churavý had, jenž se roztrhne, když se pokouší vlnit. [...] K čemu však toto kouzlení se slovy je?“

Mezi 7. a 10. stoletím se však stáváme svědky zásadní změny vkusu, alespoň v oblasti sahající od Španělska k britským ostrovům a zahrnující částečně i Galii. Hisperická estetika je stylem Evropy prožívající svá „temná století“, kdy vzhledem k úpadku zemědělství, vyhládnutí měst, zhroutení velkých akvaduktů a římských ulic, v ovzduší všeobecné barbarizace na území pokrytém hustými hvozdy dokonce i řeholníci, básníci a iluminátoři viděli svět jako temný les obývaný příšerami, protkaný bludištěm cest.

Hisperická stránka se už neřídila tradičními zákony proporcí: lidé si vychutnávají novou hudbu nesrozumitelných barských novotvarů, jejich přízní se těší dlouhé řetězce aliterací, které by klasický svět považoval za ryzí kakovonii, cení se nikoli míra, nýbrž gigantické a nezměrné. Zejména irští mniši, kteří v této těžké, chaotické době uchovali a přinesli zpět do pevninské Evropy jistou literární tradici, se pohybovali ve světě jazyka a obrazové představivosti dočista jako v lese, nebo jako když Ir svatý Brendan bloudil po moři – a zakotvil na hrůzostrašné velrybě, kterou si spletl s ostrovem, a setkal se s Jidášem uvězněným na jednom útesu, bičovaným a trýzněným mořskými vlnami.

Někdy v 7. až 9. století vzniká – možná v Irsku, ale zcela jistě na britských ostrovech – spis *Liber monstrorum de diversis generibus*, který nejen popisuje všemožné příšery, ale také vysvětluje jejich různost. Praví se v něm (v knize II): „Existuje nepochybně bezpočet druhů mořských šelem, jež s těly nesmírně velkými jako vysoké hory uvádějí hrudí v pohyb ty nejobrovštější vlny a množství vod téměř vyrvaných z hlubiny. [...] Vytvářejíce strašlivé víry, převracejí vody, beztak už rozbourané velikou masou jejich těl, a míří k pobřeží, skýtajíce úděsný pohled tomu, kdo na ně hledí.“

Knih z Kellsu, 8. století,
Dublin, Trinity College

V tomto ovzduší byla v 8. století v Irsku sepsána *Knih z Kellsu*, zdobená překrásnými iniciálami, v nichž slaví triumf „entrelacs“, labyrintické spleti, ve kterých se spolu s božskými postavami objevují všemožné nestvůrné bytosti. Jsou to stylizované zvířecí podoby, opičí postavičky v groteskním listoví, pokrývající celé stránky jako neměnné motivy koberce, zatímco ve skutečnosti každá čára, každý drobný rostlinný ornament představuje novou invenci. Je to spleť střídajících se spirálovitých tvarů, záměrně ignorujících jakékoli náležité pravidlo symetrie v symfonii jemných barev lahodících oku, od růžové po pomerančově žlutou, od barvy citronu ke slézové. Čtyřnožci, ptáci, chrti s labutím zobákem, nepředstavitelné, lidem podobné postavy zkroucené jako cirkusový akrobat, který si strká hlavu mezi kolena a přitom ji obrací, a vytváří tak iniciálu, bytosti pružné a ohebné jako barevné gumy pronikající do spleti smyček, vykukují z abstraktních ozdob, přimykají se k iniciálám, vtírají se mezi jednotlivé linky.

3. Morální výklad monster

Jak ony šeredné obludy vnímali zbožní řeholníci? Jistě se jimi těšili stejně, jako se i ve stoletích následujících těšili jinými znetvořenými bytostmi na okrajích iluminovaných stran (tzv. *marginalia*) a na hlavicích sloupů románských kostelů.

Lidé středověku shledávali ona monstra právě tak přitažlivými, jako je pro nás exotická zvěř v zoologické zahradě; důkazem tohoto tvrzení budiž zápal, s nímž muž tak přísných mravů jako sv. Bernard (ve své *Apologia ad Guilielmum*) odsuzuje skulptury na hlavicích, u nichž se věřící zjevně zastavovali s přílišným zalíbením (líčí je však tak působivě, až v nás budí podezření, že on sám na ně hleděl častěji, než bylo třeba): „Ostatně co pohledává v kláštrech [...] ona podivná zrůdná krásna a krásná zrůdnost? Co tu pohledávají ty hnusné opice? Lítí lvi? Obludní kentauři? Pololidé? Skvrnití tygři? [...] Spatříme tu hlavu s více těly, nebo naopak tělo s několika hlavami. Tu objevíme čtvernožce s hadím ocasem, tam zase rybu s hlavou čtvernožce. Tu zvíře podobné koni, avšak se zadkem kozla, tam rohaté zvíře se zadkem koně. Jedním slovem, všude nacházíme tak četné bizarní tvary, že se nám mnohem spíš chce zaměřit pozornost na ona zobrazení než na rukopisy a celý den strávit raději postupným obdivováním jednotlivých vyobrazení než rozjímáním nad Božím zákonem.“

Křesťanský svět však monstrem vpravdě „vykoupil“. Jak už jsme viděli (v kapitole II) v souvislosti s vizí krásy veškerenstva, **Augustin** prohlašoval,

Monstrum požírající
člověka, 11.–12. století,
sloupová hlavička
z kostela svatého Petra,
Chauvigny

I zrudý jsou dětmi Božími

Augustin (4.–5. stol. po Kr.)

O Boží obci, XVI, 8

Také se uvažuje, zda ze synů Noemových či spíše z toho jednoho člověka, ze kterého vzešli i oni, mohly vzéjít nějaké druhy lidských zrudů, o jakých vypravují pohanské dějiny, jako že například někteří mají jediné oko uprostřed čela, jiní zase že mají špičky chodidel obráceny dozadu, jiní že mají přirození obojího pohlaví a pravý prs mužský, levý ženský, a jak mezi sebou střídavě obcují, jednak plodí, jednak rodí. Jiní prý zase nemají ústa a živí se pouze dýcháním nosem, jiní mají postavu vysokou jeden loket – Řekové jim říkají pygmejové podle řeckého slova pro loket, „pygmé“ –, u jiných prý ženy otěhotňují v pěti letech a nežijí déle než osm let. Rovněž se vypravuje o jednom kmeni, kde mají obě šlapky na jediné končetině, v podkolení jí neohýbají a jsou úžasně rychlí; říkají jim jednoožci nebo skiopodové, protože když za horka leží naznak na zemi, chrání se prý stínem (skia) vlastních nohou (podes). [...]

Avšak o některých zrudných kmenech lze podat tentýž výklad jako o zrudných lidských údech u nás. Neboť stvořitelem všech je Bůh, který sám ví, kde a kdy má nebo měl co stvořit, protože ví, z jakých podobných či spíše rozličných částí utkat krásu vesmíru. Kdo však nemůže spatřit celek, je dotčen zdánlivou ohyzdností částí, protože neví, s čím je v souladu a vztahu. Víme, že se rodí lidé, kteří mají na ruku i nohou více prstů než pět; a tato odchylka je nepatrná jako žádná jiná.

že monstra jsou krásná, neboť jsou to stvoření Boží. Týž Augustin se (v *Křesťanské vzdělanosti*) pokusil podat alegorický výklad Svatého písma a kladl přitom čtenáři na srdce, že pod doslovným smyslem je třeba vycítit smysl duchovní, když svatá kniha jako by se ztrácela v napohled zbytečných popisech kamenů, bylin či zvířat. K pochopení duchovního smyslu určitého drahokamu nebo zvířete však bylo nutno vlastnit „encyklopedii“, která by řekla, jaký alegorický význam dané věci mají. Tak vznikly ony *moralizující bestiáře*, v nichž každé zmiňované jsoucno (lhostejno, zda skutečné či bájně) bývalo spojováno s určitým mravním naučením.

Prvním textem, který si takto našel cestu do křesťanského světa, je *Fysiologus*, sepsaný řecky ve 2. až 3. století našeho letopočtu a později přeložený nejen do latiny, ale také do různých orientálních jazyků a uvádějíci na čtyřicet živočichů, stromů a kamenů. *Fysiologus* je nejprve popisuje, a poté vysvětluje, jak a proč se ke každému z nich pojí konkrétní etické a teologické naučení. Například lev, který podle legendy ve snaze uniknout lovcům zahlašuje vlastní stopy ocasem, se stává symbolem Krista odpouštějícího lidem hříchy.

Ale Bůh uchovej, aby si nějaký bláhovec myslel, že se Stvořitel v počtu lidských prstů spletl, jako by nevěděl, proč to udělal! [...]

V Zarytském Hipponu žije člověk, který má choďidla jako půlměsíčky a na každém jen dva prsty, a podobně i ruce. Kdyby byl takový nějaký kmen, dostal by se do té senzační a podivuhodné historie. Máme snad proto říci, že tento člověk není potomkem toho jediného, který byl stvořen první? [...] Otázka je, je-li to ovšem pravda, co se o těch různých kmenech a o těch velikých rozdílech mezi nimi a námi povídá. Vždyť kdybychom nevěděli, že opice a mořské kočky a sfingy nejsou lidmi, ale zvířaty, mohli by nám ti historikové, chlubicí se svou vševědoucností, beztrněně lhát jako o nějakých lidských kmenech. [...] Abych tedy tuto otázku opatrně a ostražitě uzavřel: buď to, co je o takových kmenech sepsáno, není vůbec pravda; nebo je-li to pravda, nejsou to lidé; nebo jsou-li lidmi, pocházejí z Adama.

(Přel. Julie Nováková; upraveno)

Pierre de Beauvais,
Jednorozec,
ilustrace z: *Livres
des propriétés des
animaux*, rukopis 3401,
1566, Paříž,
Bibliothèque
Sainte-Geneviève

Z Fysiologa

(2.–3. stol.)

Jednorozec je malé zvíře podobné kůzleti, avšak velmi divoké. Lovce se k němu nemůže přiblížit pro jeho neobyčejnou sílu. Má jediný roh uprostřed hlavy. Jak jej tedy lze ulovit? Přivedou neposkvrněnou pannu, zvíře se jí vyhoupne do klína a ona mu dá pít mléka a pak je odvede do královského paláce.

Jednorozec je obrazem Spasitele: [...] usídlil se totiž v lůně skutečné a neposkvrněné Panny Marie.

V horách žije zvíře nazývané slon. Nebáží po tělesném spojení: když chce zplodit potomky, odebere se na východ, do blízkosti ráje, kde se nachází strom zvaný mandragora. Samice utrhne jako první plod toho stromu, předloží ho samci a láká ho, dokud on si jej nevezme. Když se najedí, samec se přiblíží k samici a spojí se s ní. [...] Když má nastat doba porodu, vstoupí do tůně tak hluboko, až jí voda sahá po struky, a poté porodí své mládě do vody, a ono jí vystoupí nad kolena a saje jí z prsu [...]. Povaha slona je následující: když upadne, není schopen znovu vstát, protože nemá klouby v kolenu. A jakým způsobem upadne? Když chce spát, opře se o strom a lovcí, kteří znají slonovu povahu, strom zčásti naříznou. Zvíře přijde, aby se o něj opřelo, padne spolu se stromem a začne vydávat zvučné troubení. Uslyší to jiný slon a přijde mu na pomoc, ale není schopen ho zvednout; začnou tedy troubit oba a přijde dalších dvanáct slonů, ale ani těm se nepodaří zvednout toho, který padl; všichni tedy začnou troubit: a konečně přijde malý slon, vloží

pod něj svůj chobot a zvedne ho. [...] Slon a jeho samice jsou tedy obrazem Adama a Evy: když si ještě před svým přestupkem užívali rajských rozkoší, neznali tělesné spojení a páření. Když ale žena snědla plod ze stromu, to jest z duchovní mandragory, a podala jej také muži, tehdy Adam poznal ženu a zplodil Kainá nad zhoubnými vodami. [...] A tehdy přišel velký slon, to jest Zákon, a nedokázal jej pozvednout; poté přišlo dvanáct slonů, to jest proroků, ale ani oni nedokázali znovu pozvednout padlého člověka; po těch všech přišel svatý duchovní slon a člověka pozvedl.

Fysiolog řekl o zmiji, že samec má mužskou tvář a samice tvář ženskou: až po pupek mají lidskou podobu, zatímco ocas je krokodýlí. Samice nemá vaginu, ale jen jakési ouško jako u jechly. Když se samec páří se samicí, vystřikne jí semeno do tlamy a ona, když semeno spolkne, oddělí samci genitálie a on v tom okamžení zemře. Když mláďata rostou, pohlují matčiny útroby. [...] Zmije jsou tedy otcovražedkyně a matkovražedkyně. Jan proto správně přirovnal farizeje ke zmiji: stejně jako zmije usmrčuje otce a matku, také oni usmrtili své duchovní otce, proroky.

4. *Mirabilia*

Po vzoru *Fysiologia* (náležitě rozšířeného a nově uspořádaného) později vznikla většina bestiářů, lapidářů, herbářů a vůbec mnoho „encyklopedií“ sestavených po vzoru Plinia, od díla *O věcech přírodních* Hrabana Maura (8.–9. století) až po rozsáhlé kompilace 12. a 13. století, jako byl třeba spis *O obrazu světa* Honorio z Autunu, *O povaze věcí* Alexandra Neckhama, *O vlastnostech věcí* Bartoloměje Anglického, *Zrcadlo přírody* Vincence z Beauvais, až po *Trésor* a *Tesoretto* Brunetta Latiniho. Živočichy z *Fysiologia* hledají a občas i popisují smyšlené cestopisy, kupříkladu Mandevillovy *Cesty* nebo *Části světa* od Restora d'Arezzo.

Výčet je neúplný, svědčí však o tom, jak antický a středověký svět vábily dosud neprobádané země, a o úžasu a napětí, s nimiž čtenáři oněch knih o všech těch dívech blouznili. Důkazem budiž nevidaný úspěch podvrhu z 12. století, *Listu kněze Jana*, v němž se vypráví o podivuhodném křesťanském království ležícím v Asii, kdesi za zeměmi nevěřících, obývaném ctnostnými národy a bohatém na předměty ze zlata a drahokamy. Mýtus o knězi Janovi si podmanil četné cestovatele (jako například Marca Pola), kteří se jej snažili nalézt, a politicky podpořil křesťanskou expanzi na východ (jen s tím, že na počátku novověku místo do Asie bylo toto království kladeno do Afriky a ztotožňováno s křesťanskou Etiopií). Ale jedním z důvodů, proč smyšlené království působilo tak přitažlivě, ba téměř důkazem tamních ctností a bohatství bylo právě líčení zdejších podivuhodných národů, Janových poddaných.

Tyto zrůdy jistě neplatily za vzory krásy, ne všechny však byly vnímány jako nebezpečné. Nepochybně strašný byl bazilišek vydechující jed, chiméra s hlavou lva a tělem napůl dračím a napůl kozím, šelma leukokrocha (s tělem osla, zadkem jelena, stehny lva, nohami koně, rozeklaným rohem, tlamou prožlíznutou až k uším, z níž vycházel hlas téměř lidský, a jedinou kostí namísto zubů) či mantichora (s třemi řadami zubů, lvím tělem, štířím ocasem, modrými očima, krvavě zbarvenou kůží a syčící jako had).

Ohavní byli hadi s hřebínkem na hlavě, pohybující se po nohou, neustále otevřenou tlamu, z níž kapal jed, a nanejvýš obávaný drak, zobrazovaný v okamžiku, kdy v zápasu podlehl svatému Jiří, zatímco bohatá rytířská literatura jej líčila, jak bojuje s rytíři. Ti mohli v lese potkat také ježatého lesního muže, jak vidíme v *Pulciho Morgantovi*.

Monstrózní etiopská plemena, rukopis 461, fol. 26v, kolem 1460, New York, Pierpont Morgan Library

Království kněze Jana

List kněze Jana (12. stol.)

Já, kněz Jan, jsem pán nad pány a ve veškerém bohatství, jež se nachází pod nebem, a v ctnosti a v moci převyšuji všechny krále na zemi. [...] V našich panstvích se rodí a žijí sloni, dromedáři, velbloudi, hroši, krokodýli, meta collinarum, cametennus, tinsere, leopardi, divocí oslí, bílí i ryšaví lvi, medvědi a bílí koši, němé cikády, supi, tygři, šakalové, hyeny, divocí volí, lidé s luky, divoši, rohatí lidé, faunové, satyrové a ženy téhož druhu, trpasličí, pavíani, obři vysokí čtyřicet loktů, jednocí lidé, kykloponové, pták zvaný fénix a téměř každý druh zvěře, jaká žije pod nebeskou klenbou [...]. V jedné z našich provincií teče řeka zvaná Indus. Tato řeka, která vyvěrá v Ráji, rozprostírá své zákruty v rozličných ramenech po celé provincii a nacházejí se v ní přírodní kameny, smaragdy, safíry, rubíny, topazy, chryzolyty, onyxy, beryly, ametysty, sardonxy a mnoho jiných drahých kamenů [...].

V nejzajímavějších oblastech země [...] vlastníme jeden ostrov [...], kde po celý rok, dvakrát týdně, Bůh způsobuje, že v hojném množství prší mana, kterou obyvatelé sbírají a požívají a nežijí z jiného jídla, než je toto. Proto také neofoři, neseji, nežnou, ani žádným jiným způsobem nekypří půdu, aby z ní získali co nejvíce jejích plodů [...]. Všichni, kdo se živí pouze nebeským pokrmem, žijí pět set let. A navíc, když dosáhnou věku sto let, omládnou a znovu nabudou sílu tím, že se třikrát napijí vody z pramene, který tryská pod kořeny stromu, jenž se nachází na onom místě [...]. Nikdo z nás netěže [...]. Nejsou mezi námi cizoložníci. Nevládnou u nás žádné neřestí.

Divoch

Luigi Pulci

Morgante, zpěv V, 39–40 (1481–1482)

Byl kosmatý a zmíry neurvalý,
s hlavou jak medvěd; zuby ostrými
by mohl snadno okusovat skály;
na jazyku měl rudé šupiny
a vprostřed hrudi oko, jež už z dále
sálalo ze široké štěrbiny;
bradu i vlasy zle měl rozčuchané
a oslí uši zdobily mu skráně.

Byl pokryt srstí jako černou kápí,
v chlupech měl bláto, prach a bodláky;
z nohou i z rukou čouhaly mu drápy,
nenosil totiž žádné dřeváky;
když mluvil, vyl jak psisko, které trápí;

ba, byl to netvor, a ne lecjaký;
kyj z jeřábu též svíral v hrubé dlani,
tuhý a seschlý, černý jako vrány.

(Přel. Jiri Pelán)

*Lesní netvor s lidskou
tváří, který miloval ženy,*
z: Pierre Boaistuau,
Podivuhodné příběhy,
rukopis 136, fol. 140r,
16. století, Londýn,
Wellcome Library

*Na protější straně:
Raffael,
Archanděl Michael
s drakem,*
kolem 1505, Paříž,
Musée du Louvre

Totéž ovšem nelze říci o jiných bájných stvořeních, dozajista podivuhodných co do vzhledu i zvyků a dozajista značně vzdálených všem lidským ideálům půvabu či sličnosti, v podstatě však neškodných, jako byli bezhlavci s očima na ramenou a dvěma otvory na prsou na způsob nosu a úst, hermafroditi, bezústci, jimž chyběla ústa a kteří se živili toliko vůněmi, dvouhlavci, tvrdochodci s rovnými nohama bez kolen, koňskými kopyty a pyjem na prsou, fytové s dlouhatánskými krky a pažemi připomínajícími pily, pygmejové, neustále zápasící s jeřáby, nebo přívětiví jednoonožci (mající jedinou nohu, po níž tuze rychle běhají, a když odpočívají, zvedají ji, aby si ve stínu této jediné mohutné dolní končetiny odpočinuli) a konečně jednorožec, nádherný bílý hřebec s rohem na čele, kterého jste mohli chytit jen tehdy, když jste posadili pod strom pannu, protože zvíře, citlivé na vůni panenství, šlo a položilo jí hlavu do klína.

Ušatci,
tympanon kostela svatě
Magdalény ve Vezelay,
detail,
kolem 1120–1130

Bazilišek, z: *Cosmografia
universale* Sebastiana
Münster, 1558

Bazilišek

Plinius (23–79 po Kr.)

Přirodopis 33

Had bazilišek se rodí v kraji Kýrenaika; nepřesahuje délky dvanácti palců a poznáme ho podle bílé skvrny na hlavě na způsob diadému. Svým sykotem zahání na útěk všechny hady a nepohybuje se jako ostatní spirálovitými pohyby, nýbrž postupuje vpřed vztyčen a vzpřímen v půli těla. Křovinám dává uschnout nejen svým dotykem, ale i dechem, spaluje drobnější rostliny, rozbíjí kameny – takovou sílu má tento nebezpečný živočich. Jeden exemplář prý jednou zabil kopím jistý muž na koni a jed proniknuvší kopím zahubil nejen jezdce, ale i koně. Takovému netvoru – králové si často přáli, aby byl vyhuben – se stává osudným jed lasiček: tak se zlíbilo přírodě, aby nic nezůstalo bez sobě rovného. Lidé lasičky vpouštějí do baziliščích doupat, která snadno poznáme podle zamořené země.

Některá monstra

Isidor ze Sevilly (570–636)

Etymologie XI, 3

Řekové [...] je nazývají slovem Giganti (*gégenesis*), což znamená synové země, protože je podle pověsti z obrovité masy zrodila sama země. [...] Psohlavci (*Cynocephali*) mají toto jméno, poněvadž mají psí hlavu a jejich štěkot připomíná spíše zvířata než lidi; rodí se v Indii. V Indii se rodí také Kykloповé. Nazývají se tak, protože prý mají uprostřed čela jediné oko. [...] V Libyi se údajně rodí Podozubci (Blemnyové). Jde o bytosti s trupy bez hlavy, s ústy a očima na hrudi. Jiní se rodí bez šíje, s očima na pažích. Podle svědectví spisovatelů v nejbližších krajích Východu sídlí národy s podivuhodnými tvářemi: některé nemají nos, mají zcela plochou či beztvárovou tvář; jiným dolní ret natolik přečnívá, že když jejich příslušníci spí, zakrývají si jím tvář, aby se tak chránili před účinky slunce. Jiné národy mají srostlá ústa, takže

se musí žít pouze malým otvorem pomocí ovesné slámk; někteří, jak se soudí, nemají jazyk a dorozumívají se pouze gesty a pohyby. Traduje se, že ve Skythii žijí Ušatci (Panotiové), kteří mají tak velké uši, že si jimi mohou zakrýt celé tělo. [...] V Etiopii prý žijí Artabatité, chodící ohnuti k zemi jako dobytek: nikdo z nich se nedožívá více než čtyřiceti let. Satyrové jsou mužičci se zahnutými nosy, s rohy na čele a nohama podobnými kozím. Svatý Antonín viděl jednoho na poušti. Když se ho služebník Boží otázal, Satyr mu odpověděl: „Jsem smrtelník a jeden z obyvatelů pouště, které pohané, poblouznění četnými omyly, uctívají pod jmény Faunů a Satyrů.“ [...] V Etiopii prý žije národ Jednoonožců, kteří mají velmi zvláštní nohy a jsou mimořádně rychlí: Řekové je nazývají *Sklopodes*. Když totiž ve velkém horku spočívají na zemi na zádech, uléhají ve stínu své vlastní velké nohy. Antipodi obývající Libyi mají chodidla na nohou obráceně a na každém z nich osm prstů. Hippopodi obývají Skythii. Mají lidské tělo a koňské nohy. Soudí se, že v Indii žije národ Makrobiů, jehož příslušníci měří na výšku osm stop. V Indii žije rovněž národ, jehož příslušníci mají postavu vysokou jeden loket. Řekové je nazývají Pygmeji, jménem odvozeným od slova „loket“. Hovořili jsme o nich výše: obývají horské oblasti Indie v blízkosti oceánu.

5. Osud monster

Křesťanský svět byl od samého počátku na monstra zvyklý, a proto jich použil k přesnému vymezení pojmu božstva. Jak vysvětluje **Pseudo-dionýsios Areopagita** ve spisu *O nebeské hierarchii*, povahu Boha nelze vyjádřit, žádná metafora, byť byla poeticky sebezpůsobivější, o ní nemůže vypovídat a naše řeč je v tomto směru bezmocná – o Bohu totiž dokážeme mluvit jen formou negace, neříkáme, čím je, nýbrž *čím není*; je to tedy stejné jako označovat ho prostřednictvím obrazů nanejvýš nepodobných, jako jsou obrazy zvířat a nestvůrných bytostí. Naproti tomu jistý precedens poskytlo už vidění **Ezechielevo**, kde jako zvířata byly líčeny nebeské bytosti, což poskytlo inspiraci apoštolu Janovi k jeho vidění Božího trůnu (to vysvětluje, proč poté tradice spojila tři evangelisty s podobami vola, lva a orla).

Avšak rovněž v období renesance na sebe monstra vzala úlohu přátelskou, a to právě pro svou impozantní ošklivost. Například v mnemotechnických návodech se už od starověku tomu, kdo si měl zapamatovat určitá slova a pojmy, doporučovalo spojovat si je s různými místnostmi v domě nebo s rozličnými místy v některém městě, kde se vyskytovaly děsivé sochy, na něž se dalo jen těžko zapomenout. Tak třeba v knize *Ars memorandi* Petra von Rosenheima (1502) se setkáme s mnemotechnickými figurami nepochybně spřízněnými s apokalyptickými netvory a s bytostmi z bestiářů.

Monstra se posléze těšila nesmírnému úspěchu v bludařském světě alchymistů, kde později symbolizovala různé postupy, jak získat kámen mudrců či elixír věčného mládí – a můžeme předpokládat, že adeptům okultních věd nepřipadala hrůzostrašná, nýbrž podivuhodně svůdná.

Jak však uvidíme v IX. kapitole, záliba v bájných podivuhodnostech do jisté míry ustoupí zvědavosti zaměřené na to, co je *zajímavé* z hlediska vědy, a kabinetů kuriozit a jiné novověké sbírky zaplní jiné typy monster. Nyní se prozkoumávají místa, jež pro středověkého člověka byla ještě bájnými kraji, a tyto výpravy se k monstrům z bestiářů už neznají.

Monstrum bude v novověké a současné obrazivosti žít dál, avšak v jiných podobách.

Pod vlivem objevů mořeplavců, kteří se (tentokrát doopravdy) setkávali s divošským obyvatelstvem majícím barbarské zvyky, **Shakespeare** vyprávěl o odpudivém (a nešťastném) Kalibánovi, **Swift** o bytostech,

Na protější straně:
Lucifer-hermafrodit,
z: *Buch der Heiligen*
Dreifaltigkeit,
rukopis 428, 1488,
Vad St. Gallen

Petrus von Rosenheim,
Ars memorandi,
1502, Pforzheim

Bůh jako červ

Pseudodionýsios Areopagita (5. stol. po Kr.)
Nebeská hierarchie, II, 5

Jak zjistíme, zasvěcení teologové je svatě používají nejen při zjevování nebeských řádů, ale někdy i pro zjevení samotného principu božství. Někdy jej velebí na základě jevů vznešenějších, jako slunce spravedlnosti, [...] jindy na základě jevů středních, jako je oheň, který svítí, aniž by tím utrpěl jakoukoli újmu, nebo voda, jež poskytuje oživující plnost a – symbolicky řečeno – proniká do lůna a vyvěrá v potoky, jejichž proud nelze zadržet, jindy jej přirovnávají k věcem nicotným, jako vonný olej či úhelný kámen. Také mu připisují podoby zvířat, když mu přiřítají vlastnosti lva nebo pantera a tvrdí, že byl leopardem a medvědicí, která přišla o své mladé. Připojím ještě to, co je nejostudnější a co se zdá přiměřem zcela nevhodným. Znalci božských věcí nám totiž tvrdí,

že se princip božství sám skryl do podoby červa. Tímto způsobem všichni moudří v božských věcech a vykladači skryté inspirace dokonale oddělují „Svatého svatých“ od věcí *nedokonalých* a nesvatých a uctívají nepodobná posvátná zobrazení. To proto, aby božské věci nebyly snadno dostupné nezavěšeným a aby ti, kdo rádi pohlížejí na božská vyobrazení, neprodlévali u těchto obrazů, jako by byly pravdivé. Tak budou božské věci uctívány prostřednictvím pravdivých negací a jiných připodobnění, jež pocházejí až z jejich *posledních ozvěn*.

(Překlad Martina Koudelky upravil Pavel Dudzik)

Kalibán

William Shakespeare

Bouře II, 2 (1611)

Co to tady je? Člověk, nebo ryba? Je to mrtvý, nebo živý? ... Ryba. Smrdí jako ryba, jako strašně stará ryba, jako ne zrovna nejčerstvější sled. Divná ryba. Bějt zase v Anglii a mít ji namalovanou na boudě, strčí mi každé nedělní čumil rád stříbrník. Tam bych z tý obludy zbohat. Tam každéj netvor udělá z člověka pána. Beznohýmu žebrákoví nedaj ani grešlí, ale na mrtvým Indiánovi neskrblej... Nohatý je to jako člověk. A ploutve to má jako ruce. A je to teplý, fakt! ... To byla tedy mejlka. Netrvám na tom, co jsem fek. Ryba to není, je to ostrovan, a před chvílí do něj prásknul blesk...

(Přel. Alois Bejblík)

Nestvůrná ňadra

Jonathan Swift

Gulliverovy cesty (1726)

Nic mě nenaplnilo větším odporem než ona nestvůrná ňadra, která nevím, k čemu přirovnat, aby si čtenář mohli učinit představu o jejich mohutnosti, tvaru a barvě. Trčely na šest stop a jejich obvod mělil dobrých šestnáct. Bradavka byla velká skoro jak půlka mé hlavy a bradavky i celé prsy byly posety tolika skvrnami, vřídky a pihami, že sotva

jež poznal na svých cestách. Poté důvěrný vztah s monstrem pozvolna zanikne – **Poe** je bude považovat za zneklidňující, **Arthur Conan Doyle** (který už něco věděl o prehistorických živočiších) za děsivé, zatímco **Baudelaire** bude snít o erotickém vytržení na těle obryně.

Dnes, poté co jsme za sebou zanechali Dracula, výtvar doktora Frankensteina, pana Hyda, King Konga, poté co nás obklopili živoucí mrtví i mimozemšťané, máme kolem sebe další monstra, těch se však jen bojíme a nevidíme v nich už posly Boží. Nepomyšlíme ani na to, že je zkrotíme tak, že jim pod stromem předložíme pannu. A snad první náznak skepse vůči mnohdy dobrotivým tvorům z bestiářů najdeme v *Milionu* Marca Pola, když on, jenž cestuje doopravdy, a nikoli jen ve vlastní fantazii, narazí na bytosti, které pro nás jsou zjevně nosorožci. Tato zvířata nikdy neviděl, a protože jeho vzdělání zahrnovalo představu jednorožce jakožto čtvernožce s rohem na čenichu, říká, že viděl jednorožce. Protože však referuje poctivě a neúnavně, spěchá nám vysvětlit, že tihle jednorožci jsou tuze divní, odlišní od obrazu převzatého z tradice: nejsou prý bílí a ztepilí, ale mají „srst buvolů a nohy jako sloni“, roh černý a nehezky, jazyk pichlavý, hlavu podobnou hlavě divočáka. A uzavírá, že toto zvíře nejenže je „tuze ošklivé na pohled“, ale také „není pravda, jak se říká u nás, že se nechá chytit na pannu, ba právě naopak“.

King Kong,
režie Merian Cooper
a Ernest B. Schoedsack,
1933

Na protější straně:
Arnold Böcklin, *Sirena*,
1875, Berlín,
Staatliche Museen

Obryně

Charles Baudelaire
Spleen a ideál (1857)

V dobách, kdy Příroda v živelném vínobí
své děti obludně plodila celé dny,
u mladé obryně bych nejraděj chtěl dlít
jak kocour smyslný u nohou královny.

Chtěl bych zřít, jak duše v tom těle rozkvétala,
a volně vyrůstat při jejich hrůzných hrách.
Hádat, zda v srdci svém plameny ukrývala,
když mlžným přikrovem zastíral se jí zrak.

Pro vůli probíhat se tvary nádhernými,
svah stehů slézati a dlít mezi nimi
až jednou, unaven, když okolní svět ztich,

mohl bych ulehnout pod clonou světla sporou
a bezstarostně spát u řader obrovských
jak malá vesnice, skrytá pod velkou horou.
(Přel. Gustav Franc)

Ztracený svět

Arthur Conan Doyle
Ztracený svět, 12 (1912)

Pak jsem to najednou zahlédl. Mezi křovinami
na vzdáleném konci mýtiny, kterou jsem přeběhl,
se něco pohnulo. Velký temný stín se oddělil od
tmavého pozadí a vyhopsal do jasného měsíčního
světla. Úmyslně říkám „vyhopsal“, protože zvíře se
pohybovalo po způsobu klokanů. Skákalo – vzpří-
meně – na mocných zadních nohách, zatímco
ohnuté přední končetiny drželo před sebou. Zvíře

bylo výškou i šíří obrovské jako vzepjatý slon, ale
pohybovalo se navzdory neforemnosti nadměru
čile. [...] Místo dobrácké, jelenu podobné hlavy
velkého tříprstého býložravce měla tato bestie
širokou zavalitou hlavu s tlamou, která nás v tábo-
ře tolik vyděsila – tlamou ropuchy. Jak její divoký
hlas, tak hrozná energie, s níž mě pronásledovala,
mě poučily, že toto je nesporně jeden z velkých
masožravých dinosaurů, nejhroznějších dravců
v dějinách Země.

(Přel. František Gel)

Zuby rudé jako drápy

Edgar Allan Poe
Dobrodružství A. G. Pyma, 18 (1850)

Vylovili jsme [...] zdechlinu podivného břežního
zvířete [...] se čtyřmi velice krátkými nohama a prs-
ty vyzbrojenými dlouhými drápy jasně šarlatový-
mi, podobajícími se svou podstatou korálům. Tělo
bylo kryto rovnou, hebkou srstí, úpíně bílou. Ocas
byl zakroucen jako ocas krysy a měřil asi půl druhé
stopy. Hlava byla podobna hlavě kočičí, kromě uší,
jež spadaly schlíple, jak uši psa. Zuby byly rovněž
jasně šarlatové jako drápy.

(Přel. Bohumil Štěpánek)